

Каширина І. В.,

викладач

Запорізького національного технічного університету

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ПЕРЕКЛАДІВ С. КАРАВАНСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається проблема інтертекстуальності перекладів Святослава Караванського, проаналізовано національні джерела перекладацького ідіостилу в націєтворчому вимірі українського радянського / антирадянського перекладу тоталітарної доби.

Ключові слова: поезія, переклад, художній переклад, інтертекстуальність, радянський / антирадянський переклад.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ століття процес пізнання позначено пансеміотичним поворотом, коли увесь світ метафорично переосмислено як текст, що сприймається відтепер як полікомпонентна знакова тотальність, де у семіотичному взаємозв'язку в природному універсумі перебуває людина з її історією, культурою, особистісною та соціальною самореалізацією. Яскравим спалахом такої семіотизації стало впровадження до наукового обігу поняття інтертекстуальності, запропонованого Юлією Крістєвою у 60-х роках минулого сторіччя на позначення властивості будь-якого тексту вступати в діалог з іншими текстами.

В перекладацькому просторі увагу С. Караванського привертає особливий характер такого інтертекстуального діалогу, у якому вбачаємо звернення майстра красного письменства до літературних першоджерел, в яких акумульовано чисті, неспотворені лінгвоцидом ресурси української мови. Черпаючи звідти, тлумач вибудовує поетичну мову перекладів, яку свідомо проектує на власну візію відродженої системи цільової мови.

Нині провідні дослідники в галузі перекладознавства (Г. Косів, Л. Коломієць, В. Савчин) розглядають питання інтертекстуальності в перекладі як взаємодію елементів на рівні «текст – культура», маючи на увазі проблеми відтворення в перекладі архаїзмів, реалій, власних назв тощо, коли перед тлумачем стоїть вибір між стратегією одомашнення або відчуження. На рівні «текст – мова» «передусім увагу привертає проблема передачі окремих слів і словосполучень іноземною мовою та питання стилізації», на що вказує Г. Косів [1, с. 146].

Таке бачення інтертекстуальних зв'язків дещо розширилося з огляду на унікальну функцію українського художнього перекладу радянського періоду – не тільки примножувати надбання, а й оберігати наявні ресурси української літературної мови [2], цінність якої послідовно намагалися знівельовати в рамках політики зросійщення у другій половині ХХ сторіччя. В цьому зв'язку вивчення інтертекстуальності перекладів С. Караванського є прикладом діалогічного культурно-мовного обміну учасників масштабного за часовими параметрами антиколоніального дискурсу на Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі теорія інтертекстуальності, в якій відображено діалогічні концепції М. Бахтіна (1972 рік, 1979 рік), ідеї філософів-постструктуралістів Ж. Дерріди (1968 рік), М. Фуко (2004 рік) та літературознавців-постструктуралістів Р. Барта (1989 рік) та Дж. Крістєвої (1967 рік) є предметом зацікавленості як лінгвіс-

тичних, так і перекладознавчих студій. Найбільш вичерпно феномен інтертексту представлено в роботах таких науковців, як Л. Грек (2006 рік), Л. Коломієць (2011 рік), Г. Косів (2011 рік) та В. Савчин (2014 рік), де питання інтертекстуальності розглядається з позицій сучасної теорії перекладу.

В дослідженні пропонується розглянути інтертекстуальність перекладів С. Караванського на рівні «текст – мова» під дещо новим кутом зору, коли інтертекстуальні зв'язки вибудовуються між текстом / текстами перекладу та поетичною системою мови текстів, які знаходяться в центральній позиції літературної полісистеми, до якої прагне увійти текст перекладу.

Мета статті – проаналізувати особливий характер інтертекстуальності перекладів С. Караванського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широкий науковий загал визначає інтертекстуальність як наявність у тексті слідів інших текстів (вузький підхід), та як діалогічний зв'язок тексту у семіотичному універсумі з попередніми і з подальшими текстами (в широкому сенсі). Такий зв'язок характеризується багатомірністю: через зміст, жанрово-стилістичні особливості, структуру, формально-знакове вираження тощо. Перший тип зв'язку називається рекурсивним, а другий – прокурсивним. Так реалізується текстовий процес, текстова динаміка.

Встановлюючи в перекладах С. Караванського інтертекстуальні взаємовідносини на рівні «текст перекладу – поетична система мови текстів, що складають ядро цільової літературної полісистеми», припускаємо, що такі взаємовідносини виступають засобом трансляції культурно-історичної пам'яті народу. Інтертекстуальність в такому випадку постає системоформуючою категорією українського антиколоніального дискурсу.

Ядро української літературної полісистеми складають твори кращих майстрів художнього слова, до яких відносимо Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку тощо. Знайомлячись з творчим доробком С. Караванського, майже одразу помічаємо рекурсивні інтертекстуальні зв'язки між текстами перекладів, виконаних С. Караванським, і поетичною системою мови «Кобзаря» Тараса Шевченка.

Шляхом послідовної активізації тлумачем мовностилістичних ресурсів «Кобзаря», які є мовно-автентичними у порівнянні з численними лексичними пластами, «накинутими» українському народові в рамках політики зросійщення, С. Караванський прагне відновити та поповнити скарби «слов'яно-калінової», що особливо помітно саме на лексичному рівні.

Мова «Кобзаря» відлунує в перекладах творів англійських класиків В. Шекспіра (154 випадки вживання інтертекстуальних елементів, – далі у дужках вказуємо кількість інтертекстуальних вкраплень – І. К.), Р. Бернса (24), П. Шеллі (27), Дж. Байрона (12), Р. Кіплінга (5), Ч. Маккея (7), Т. Мура (5), Е. Джонса (2), у переспіві з англійської казки «Хто в світі найдужчий?» (5) та з англійської народної балади «Будь ласка, хату їди зачини» (1).

Слово з «Кобзаря» Т. Шевченка добачаємо й у мовній тканині перекладів з В. Брюсова (7), І. Солженіцина (1), відомої грузинської пісні «Суліко» (12) та романсу, чие авторство С. Караванський не вказує точно, супроводжуючи текст лише приміткою «З народніх уст», під назвою «Мчить вперед за вагоном вагон» (4), навіть у перекладі поезії невідомого індійського автора «На подвір'ї матері-землі» (4).

Зауважмо, що перераховані вище і цитовані далі переклади включено до розділів таких книг С. Караванського: «Сутичка з тайфуном» (1980 рік), «Моє ремесло» (1981 рік), «Книга-журнал одного автора» (2010 рік), а також надруковано в часописі «Всесвіт» в номерах 7 (37) за 1961 рік, 6 (60) за 1963 рік, 4 (70) за 1964 рік і у збірці «Українська Шекспіріана на Заході», укладеної Яром Славутичем у 1987 році.

Оскільки проектування мовностилістичних ресурсів «Кобзаря» відбувається на всю перекладацьку творчість С. Караванського, а не є унікальною особливістю якогось окремо взятого перекладу, можна говорити про встановлення типологічної паралелі «С. Караванський – Т. Шевченко», про «Кобзар» як національне джерело ідіостилістичного перекладача С. Караванського.

Залучаючи слово Т. Шевченка до нових контекстів, Святослав Караванський подекуди полишає лексичні знахідки без істотних змін, маючи на меті відродження призабутих або «проскрибованих» форм. Розглянемо приклад. У поемі «Чернець» натрапляємо на такі рядки: «*Оксамитом шляхи стеле, // А едвабн застилає*» [5, с. 363]. Також в поемі «Царі» згадується церковний одяг: «*А він собі, узявшись в боки, // По кровлі кедрових палат // В червленій ризи походжає*» [5, с. 392].

У «Примітках» до «Кобзаря» пояснюється, що *едвабн* або *едваб* – то є «коштовна шовкова тканина» [5, с. 614]. Додамо від себе: таку тканину дуже часто використовували для пошиття церковного одягу та покровів для вітваря. Лексема *риза*, на думку укладача приміток, не потребує розширеного пояснення. Звісно, що говорити про одяг, який має вузьке застосування, не називаючи професійної сфери, було досить важко, а тому, оскільки за радянських часів релігійну пропаганду не схвалювали, у «Примітках» зазначено уточнення відсутнє.

С. Караванський, перекладаючи «До братів-британців» П. Шеллі (в першій редакції назва поезії звучить як «Пісня до братів-британців»), вживає лексему *риза* як поетизм у значенні «одяг з коштовної тканини», тобто застосовує прийом генералізації: «*Чом, брати, ваш плуг оре // Тим, хто шукує з вас дере? // Чом едваб і шовк їх риз // Снуєте ви в морі сліз?*» [3, с. 94]. Цікаво, що свого часу цензура не наклала вето на друк цього перекладу на шпальтах часопису «Всесвіт» – вочевидь, переважив загальний революційний пафос поезії.

У перекладах С. Караванського спостерігаємо і приклади творчої інтерпретації мовностилістичних ресурсів «Кобзаря», коли відбувається розширення образу за рахунок уведення інтертекстуальних лексичних елементів. Наприклад, у перекладі 29 сонету В. Шекспіра тлумач по-новому осмислює образ *жайворонка*, який є доволі традиційним в пейзажних замальовках у «Кобзарі». Вибудовуючи метафоричне порівняння, С. Караванський наділяє настрої ключового персонажу сонетів, оповідача, голос якого ми чуємо та обличчя якого не бачимо в жодному детальному описі, головними ознаками жайворонка, цього співця сонця і весни в українськомовній картині світу: «*Та тільки-но згадаю я про тебе, // Як настрої мій, мов жайвір навесні, // Де-*

дали вище й вище лине в небо // Снівати гімни щастю та весні» [3, с. 83]. Настрій легкий, мов цей маленький птах, і бринить піснею.

Д. Паламарчук теж вдається до образу цього пернатого співця, але вживає форму «*жайворон*», що є скоріше етимологічною назвою, аніж поетизмом. Такий вибір тлумача у поєднанні з незвичним синтаксисом першого рядка катрену і зважаючи на те, що *гімн* (форма однини іменника додатково створює конотацію церемоніальності, натомість В. Шекспір вживає цю лексему у множині) доводиться *нести до неба* (як щось важке, громіздке), додає перекладу холодного академізму, зниженого поетичного тону: «*Тоді, згадавши рантом я про тебе, // Картаю сам себе за слабість ту. // Від хмурої землі у висоту // Я гімн, як жайворон, несучи до неба*» [7, с. 635]. «Настрій» в перекладі С. Караванського максимально наближено до шекспірівського «*my state*», який в перекладі Д. Паламарчука переміщено в підтекст. Порівняйте з оригіналом: «*Get in these thoughts myself almost despising, // Haply I think on thee, and then my state, // Like to the lark at break of day arising // From sullen earth, sings hymns at heaven's gate*» [6, с. 72].

В перекладах С. Караванського продуктивним є вживання лексичних форм, утворених від кореня, спільного з інтертекстуальним лексичним елементом. У Т. Шевченка в поезії «Думка» знаходимо такі рядки: «*Буде над ним його мила // Квіткою стояти*» [5, с. 21]. Лексема «*квітка*» в текстовій тканині перекладів С. Караванського є засобом подальшої мовотворчості й образотворення: «*Твоє ж квітуче літо хмар не зна*» (18 сонет В. Шекспіра) [3, с. 78] – в перекладі створено метафоричний епітет *квітучий*; «*Коли збачну, що всі, кого жде смерть, // Лише коротку мить живуть і квітнуть*» (15 сонет В. Шекспіра) [3, с. 76] – в перекладі створено парне дієслівне словосполучення, один член якого (*живуть*) функціонує у прямому значенні, натомість *квітнуть* функціонує в переносному, контекстуально *жити* і *квітнути* стають синонімами.

У «Катерині» Т. Шевченка читаємо: «*Іде шляхом молодиця, // Мусить бути, з прощі*» [5, с. 36]. С. Караванський вживає похідний іменник «*прочани*» для утворення метафоричного порівняння, яке перехреснується з персоніфікацією: «*Мов ті прочани до своїх святинь, // Мої думки тебе шукати йдуть*» (27 сонет В. Шекспіра) [3, с. 82]. Тим самим С. Караванський максимально засобами української мови намагається наблизитися до улюбленого шекспірового засобу – металепису. У Д. Паламарчука «*мисль <...> іде шляхами пілігрима*» [7, с. 634], образ розтягнуто на два катрени, тоді як в оригіналі В. Шекспір у першому катрені говорить про роботу уяви, яка, на відміну від утомленого тіла, ніяк не порине в сон («*To work my mind*»), і лише у другому катрені думки («*thoughts*») розпочинають свій шлях до поклоніння святині («*Intend a zealous pilgrimage to thee*» [6, с. 68]). Д. Паламарчук дотримується стратегії відчуження, в той час як С. Караванський одомашнює переклад, пересотворюючи образ за допомогою інтертекстуального елементу.

В «Причинній», якою відкривається «Кобзар», дівчина піддає сумніву вірність коханого: «*Смує, воркує, білим світом нудить, // Літає, шукає, дума – заблудив*» [5, с. 15]. С. Караванський, перекладаючи 154 сонет В. Шекспіра, повертається до іменника, від якого дієслово «*заблудив*» є похідним: «*І той огонь, що досі без числа // Спалив людських закоханих сердець, // Одна з черниць в Амура й потягла: // Колись-то мусів блудству бути кінець!*» [3, с. 85]. Порівняйте з перекладом Д. Паламарчука, який ближче до оригіналу: «*Одна із них схо-*

пила той вогонь, // Який серцям спричинював знемогу, // І, в зимний струмінь кинувши його, // Тим обеззброїла неждано бога» [5, с. 692]. В оригіналі знаходимо «*The fairest votary took up that fire // Which many legions of true hearts had warm'd; // And so the general of hot desire // Was sleeping by a virgin hand disarm'd*» [6, с. 322].

Порівняльний аналіз засвідчує, що інтертекстуальний елемент «*блудство*» сприяє одомашненню перекладу 154 сонету, виконаному С. Караванським, і активізує вертикальний контекст сприймаючої культури, викликаючи додаткові асоціації з картинами «Енеїди» І. Котляревського, в якій головний герой Еней, а також боги-олімпійці, в пантеоні яких бог кохання відігравав далеко не останню роль, досить часто вдавались до вільних міжстатевих відносин. Наведімо приклади: «*Еней з Дидоною возились, // Як з оселедцем сірій кіт; // Ганяли, бігали, казались, // Аж лився деколи і піт*» [4, с. 16] або трохи далі: «*Колись Юпітер ненароком // З Олімпа глянув і на нас; // І кинув в Карфагену оком, // Аж там троянський мартопляс*» [4, с. 18]. Сцени розваг на Олімпі: «*В се врем'я в рай боги зібрались // К Зевесу в гості на обід, // Пили там, їли, забавлялись, // Забули наших людських бід*» [4, с. 31]; «*В се врем'я Юпітер, підпивши, // З нудьги до жінки підмощавсь, // І морду на плече склонивши, // Як блазень, чмокавсь та лизавсь*» [4; с. 174]. В перекладі Д. Паламарчука, навпаки, спостерігаємо застосування стратегії відчуження, акцент зроблено на інтертекстуальності власне сонетів В. Шекспіра, в яких простежуються мотиви Овідієвих поетичних творів, зокрема «Мистецтва кохання» та «Метаморфоз».

Висновки. Залучаючи творчі знахідки майстрів красного письменства, С. Караванський не тільки вибудовував систему власної поетичної мови і розширював її виражальні можливості, а й сприяв максимально гармонійному уведенню перекладених творів у цільову літературну полісистему. Для органічного перенесення першотворів на новий ґрунт С. Караванський в значній мірі користувався мовними ресурсами «Кобзаря» Т. Шевченка, водночас свідомо актуалізуючи через використання лексичних багатств «Кобзаря» вертикальний контекст сприймаючої культури. Інтертекстуальність в перекладах С. Караванського постає діалогом двох епох на Україні: першої половини ХІХ сторіччя, коли літературна українська мова, хоч і залишалась лише «до хатнього ужитку», не підлягала цілеспрямова-

ній політиці втручання з боку держави (Російської імперії за часів Т. Шевченка), і другої половини ХХ сторіччя, коли СССР впроваджував масштабний проект лінгвоциду через політику русифікації.

Література:

1. Венгрєвська М. Творча майстерня перекладача (Збірка теоретичних розвідок): [навч. посібник] / М.А. Венгрєвська, А.Д. Гнатюк. – К.: РВЦ «Київський університет», 1998. – 89 с.
2. Савчин В. Микола Лукаш – подвижник українського художнього перекладу / В. Савчин. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
3. Караванський С. Книга-журнал одного / С. Караванський. – Львів: БаК, 2010. – 240 с.
4. Котляревський І. Енеїда / І. Котляревський. – К.: Радянська школа, 1989. – 286 с.
5. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1987. – 639 с.
6. Шекспір В. Сонети / В. Шекспір; пер. з англ. Г. Пилипенка. – О.: Сімекс-прінт, 2014. – 324 с.
7. Шекспір В. Твори: в 6 т. / В. Шекспір; пер. з англ. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004–. Т. 6. Тімон Афінський; Перікл, цар Тірський; Цимбелін; Зимова казка; Буря; Генріх VIII; Венера і Адоніс; Лукреція; Сонети; Скарги закоханої; Пристрасний пілігрим; Пісні для музики; Фенікс і голубка. – 2004. – 522 с.

Каширина И. В. Интертекстуальность переводов С. Караванского

Аннотация. В статье рассматривается интертекстуальность переводов Святослава Караванского, проанализированы национальные источники идиостиля переводчика в национально-координатных координатах украинского советского / антисоветского перевода тоталитарной эпохи.

Ключевые слова: поэзия, перевод, художественный перевод, интертекстуальность, советский / антисоветский перевод.

Kashyryna I. Intersexuality of the translation by S. Karavansky

Summary. The intersexuality of the translation by Svyatoslav Karavansky are discussed. The article focuses upon the national sources of the idiostyle of Svyatoslav Karavansky, which reinforces the nation development imperative in S. Karavansky's translation method coined out on the historical background of the so-called Soviet / Antisoviet period of the Ukrainian literary translation.

Key words: poetry, translation, literary translation, intersexuality, Soviet / Antisoviet translation.